

ДЕЯКІ ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЗА ПОСЯГАННЯ НА ЖИТТЯ, ЗДОРОВ'Я ТА НЕДОТОРКАНИСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ

SOME ISSUES OF IMPROVING THE CRIMINAL LEGISLATION FOR VIOLATING THE LIFE, HEALTH AND INVINCIBILITY OF MINORS

Гальцова В.В., к.ю.н., доцент,
доцентка кафедри кримінально-правової політики
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Досліджується чинне кримінальне законодавство щодо кримінально-правової охорони життя та здоров'я неповнолітніх. Указується на необхідність їх належної кримінально-правової охорони як пріоритету для держави, оскільки діти – це наше майбутнє та внаслідок глибокої демографічної кризи, старіння нації та перевищення рівня смертності над народжуваністю в Україні. Робиться висновок, що охорона важливих інтересів неповнолітніх здійснюється як за допомогою регуляторних галузей законодавства, так і за допомогою норм Особливої частини Кримінального кодексу України від найбільш суспільно небезпечних посягань на їх життя, здоров'я, статеву недоторканість, честь, гідність та інші їх права. Аналізується чинне кримінальне законодавство, яке встановлює кримінальну відповідальність за посягання на життя, здоров'я та недоторканість неповнолітніх. Акцентується, що державою в цілому здійснює їх усебічний захист від усіх форм насильства та інших проявів жорстокого поводження з дитиною, її експлуатації від будь-яких осіб, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють. Звертається увага, що кримінально-правова охорона неповнолітніх від суспільно небезпечних посягань не завжди відображає їх комплексний та належний захист, оскільки деякі норми Особливої частини КК, що утворюють у поєднанні з основними складами відповідно кваліфіковані та особливо кваліфіковані складі кримінальних правопорушень проти здоров'я особи, не містять кваліфікуючих ознак за посягання на здоров'я неповнолітніх. Наголошується на неприйнятності визнання законодавцем у п. 9 ст. 67 КК обставиною, яка обтяжує покарання лише у разі вчинення щодо малолітнього, відтак поза його увагою залишилося посягання на осіб, які не досягли повноліття. Доводиться, що при вчиненні кримінальних правопорушень проти неповнолітніх осіб, вони, як і малолітні, також зазнають негативного впливу внаслідок їх психологічної й фізичної незрілості, а тому відповідно для особи, що його вчинила, має передбачатись більш суворе покарання порівняно із вчиненням основного складу кримінального правопорушення. Пропонуються пропозиції щодо удосконалення чинного кримінального законодавства за посягання на життя, здоров'я та недоторканість неповнолітніх.

Ключові слова: кримінально-правова охорона життя, здоров'я та недоторканості неповнолітніх; кримінальні правопорушення проти неповнолітніх, удосконалення кримінального законодавства, криміналізація; жорстоке поводження у сім'ї.

Current criminal legislation on the criminal law protection of life and health of minors is being studied. The need for their proper criminal legal protection is indicated as a priority for the state, since children are our future and as a result of the deep demographic crisis, the aging of the nation and the excess of the death rate over the birth rate in Ukraine. It is concluded that the protection of the important interests of minors is carried out both with the help of regulatory branches of legislation and with the help of the norms of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine against the most socially dangerous encroachments on their life, health, sexual integrity, honor, dignity and other rights. The current criminal legislation, which establishes criminal liability for encroachment on the life, health and integrity of minors, is analyzed. It is emphasized that the state as a whole provides comprehensive protection of children from all forms of violence and other manifestations of child abuse, their exploitation from any persons, including from parents or persons who replace them. Attention is drawn to the fact that the criminal legal protection of minors from socially dangerous offenses does not always reflect their comprehensive and proper protection, since some norms of the Special Part of the Criminal Code, which, in combination with the main components, form respectively qualified and specially qualified components of criminal offenses against the health of a person, do not contain qualifying signs for encroachment on the health of minors. Emphasis is placed on the inadmissibility of recognition by the legislator in Clause 9 of Art. 67 of the Criminal Code is a circumstance that aggravates the punishment only in the case of committing a crime against a minor, so the offense against persons who have not reached the age of majority remained outside his attention. It is proven that when committing criminal offenses against minors, they, like minors, are also negatively affected due to their psychological and physical immaturity, and therefore, accordingly, a more severe punishment should be provided for the person who committed it compared to the commission of the main component of the criminal offense. Proposals are offered to improve the current criminal legislation for encroachment on the life, health and integrity of minors.

Key words: criminal law protection of life, health and integrity of minors, criminal offenses against minors, improvement of criminal legislation, criminalization, domestic abuse.

Постановка проблеми. В Україні, на жаль, триває широкомасштабне вторгнення, яке призвело до глибокої демографічної кризи, старіння нації, перевищення рівня смертності над народжуваністю та низки інших негативних наслідків. Внаслідок воєнної агресії російської федерації проти України майже у кожного неповнолітнього в нашій країні були порушені основні права, які проголошені у Конституції України та закріплені в основоположних нормах міжнародного права з захисту прав дитини, таких як: право життя та захист від посягання на нього, право на розвиток, здоров'я, сім'ю та ін. Структури ООН реагують на порушення прав дитини у світі та ухвалюють відповідні акти, зокрема, Резолюціями Ради Безпеки ООН 1261 (1999), 1882 (2009), 1998 (2011) та 2225 (2015) на міжнародному рівні було визначено шість серйозних порушень проти дітей у рамках збройного конфлікту.

Тому належна кримінально-правова охорона життя й здоров'я, фізичного та психічного розвитку неповнолітніх має бути пріоритетом для держави, оскільки діти –

це наше майбутнє. Прогалини у кримінальному законодавстві стосовно кримінально-правової охорони життя та здоров'я неповнолітніх, може призвести до негативних наслідків економічного, соціального, політичного, іншого характеру й істотно знизити демографічний потенціал України, поставити під загрозу її існування.

Метою статті є дослідження чинного кримінального законодавства щодо кримінально-правової охорони життя та здоров'я дітей задля виявлення прогалин та формулювання пропозицій його удосконалення.

Аналіз публікацій. В. Женунтій, П. Зеленьак [1], Тіточка Т. І. [2], Бандурка І. О. [3], Белова О. І. [4], Павлова Т. О. [5], Товмазова Є. [6] та ін.

Виклад основного матеріалу. Згідно низки міжнародних актів у сфері захисту прав неповнолітніх, більшість яких були імплементовані в національне кримінальне законодавство, гарантують кожній дитині захист та повагу до їх життя, здоров'я, свободи, особистої недоторканості, честі та гідності. Наприклад, Конвенція Ради Європи про

запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція), Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ландаротська конвенція), «Про ратифікацію Європейської конвенції про здійснення прав дітей» та ін.

Як вбачається, охорона важливих інтересів неповнолітніх здійснюється як за допомогою регуляторних галузей законодавства, так і за допомогою норм Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК) від найбільш суспільно небезпечних посягань на їх життя, здоров'я, статевої недоторканість, честь, гідність та інші їх права. Отже, держава в цілому здійснює їх усебічний захист від усіх форм насильства та інших проявів жорстокого поводження з дитиною, її експлуатації від будь-яких осіб, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють.

Наприклад, у КК в низці норм Особливої частини встановлено кримінальну відповідальність за посягання на життя, здоров'я та недоторканість неповнолітніх. Це: п. 2 ч. 2 ст. 115 (умисне вбивство малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності); ст. 117 (умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини); ч. 3 ст. 120 (доведення до самогубства, якщо воно було вчинено щодо неповнолітнього); ч. 3 ст. 130 (зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, вчинене щодо неповнолітнього); ч. 2 ст. 133 (зараження венеричною хворобою, вчинене щодо неповнолітнього); ч. 1 ст. 135 (завідоме залишення без допомоги особи, яка перебувала в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство залишення в небезпеці, вчинене матір'ю стосовно новонародженої дитини, якщо матір не перебувала в зумовленому пологами стані); ч. 2 ст. 136 (ненадання допомоги особі, яка перебувала в небезпечному для життя стані, при можливості надати таку допомогу або неповідомлення про такий стан дитини належним установам чи особам); ст. 137 (неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей); ч. 2 ст. 140 (неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником, якщо воно спричинило тяжкі наслідки неповнолітньому); ст. 141 (порушення прав пацієнта, стосовно неповнолітнього); ч. 2 ст. 142 (незаконне проведення дослідів над людиною, вчинене щодо неповнолітнього); ч. 2 ст. 144 (насильницьке донорство, вчинене щодо неповнолітнього); ч. 2 ст. 146 (незаконне позбавлення волі або викрадення людини, вчинене щодо малолітнього); ч. 2 ст. 147 (захоплення заручників, вчинене щодо неповнолітнього); ст. 148 (підміна дитини); ч. 2, ч. 3 ст. 149 (торгівля людьми або інша незаконна угода щодо неповнолітнього та щодо малолітнього); ст. 150 (експлуатація дітей); ч. 3, 4 ст. 152 (згвалтування неповнолітнього чи малолітнього); ч. 3, ч. 4 ст. 153 (сексуальне насильство, вчинене щодо неповнолітньої особи, вчинені щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років, незалежно від її добровільної згоди); ст. 155 (вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку); ст. 156 (розбещення неповнолітніх, вчинене щодо малолітньої особи); ст. 156¹ (домагання дитини для сексуальних цілей); ст. 166 (злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування); ст. 167 (зловживання опікунськими правами); ст. 168 (розголошення таємниці усиновлення (удочеріння)); ст. 169 (незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння)); ч. 2 ст. 172 (грубе порушення законодавства про працю, вчинене щодо неповнолітнього); ч. 2 ст. 181 (посягання на здоров'я людей під приводом проповідання релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів, вчинене щодо групи неповнолітніх); ч. 2 ст. 299 (жорстоке поводження з тваринами, вчинене у присутності малолітнього); ч. 3 ст. 307 (неза-

конне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, вчинене із залученням малолітнього або щодо малолітнього); ч. 2, ч. 3 ст. 300 (ввезення, виготовлення або поширення творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію); ч. 2, ч. 3 ст. 301 (ввезення, виготовлення, збут і поширення порнографічних предметів); ст. 301¹ КК (одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження); ст. 301² КК (проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи); ч. 3 ст. 302 (створення або утримання місць розпусти і звідництва, вчинені із залученням неповнолітнього); ч. 3 ст. 303 (сутенерство або втягнення особи в зайняття проституцією, вчинені щодо неповнолітнього); ст. 304 (втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність); ч. 2 ст. 307 (незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, вчинене із залученням неповнолітнього); ч. 3 ст. 309 (незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту, вчинене із залученням неповнолітнього); ч. 3 ст. 314 (незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, вчинені щодо неповнолітніх); ч. 2 ст. 315 (схилення до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, вчинене щодо неповнолітнього); ч. 2 ст. 317 (організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, вчинені із залученням неповнолітніх); ст. 323 (спонукання неповнолітніх до застосування допінгу); ст. 324 (схилення неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів); ч. 1 ст. 442 (геноцид).

Проте, на жаль, кримінально-правова охорона неповнолітніх від суспільно небезпечних посягань не завжди відображає їх комплексний та належний захист. Зокрема, деякі норми Особливої частини КК, що утворюють у поєднанні з основними складами відповідно кваліфіковані та особливо кваліфіковані склади кримінальних правопорушень проти здоров'я особи, не містять кваліфікуючих ознак за посягання на здоров'я неповнолітніх, це: ст. 121 КК «тяжке тілесне ушкодження»; ст. 122 КК «середньої тяжкості тілесне ушкодження»; ст. 125 КК «легке тілесне ушкодження»; ст. 126 КК «побої та мордування»; ст. 126¹ КК «домашнє насильство»; ст. 127 КК «катування»; ст. 128 КК «необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження»; ст. 129 КК «погроза вбивством» та ін.

Також звернемо увагу, що у п. 9 ст. 67 КК України вчинення кримінального правопорушення з використанням малолітнього, як і вчинення його щодо малолітнього, визнається обставиною, яка обтяжує покарання.

Як слушно звертають увагу науковці, законодавець визнає обставиною, що обтяжує покарання у п. 9 ст. 67 КК у випадку лише, якщо воно вчинене щодо малолітнього, нехтуючи в цьому плані інтересами неповнолітніх. Законодавчо не закріплюється пріоритет охорони прав і законних інтересів неповнолітніх [7, с. 389].

Таке законодавче вирішення стосовно невизнання обставиною, яка обтяжує покарання щодо осіб (п. 9 ст. 67 КК), які не досягли повноліття є неприйнятним. Адже при вчиненні кримінальних правопорушень проти неповнолітніх осіб, вони, як і малолітні, також зазнають негативного впливу внаслідок їх психологічної й фізичної незрілості та свідчить на підвищену суспільну небезпечність вчиненого діяння, а тому відповідно для особи, що його вчинила, має передбачатись більш суворе покарання

порівняно із вчиненням основного складу кримінального правопорушення.

Наводять переконливі аргументи щодо цього й інші учені та пояснюють, що вчинення кримінального правопорушення стосовно неповнолітнього, а не лише стосовно малолітнього: а) як правило, значно полегшує його вчинення; б) може супроводжуватися посяганням на його нормальний розвиток; в) можливий неконтрольований розвиток подій, зокрема, спричинення значно тяжчих наслідків, ніж ті, які охоплювались умислом винного [7, с. 391].

З урахуванням цього, можемо стверджувати, що кваліфікуюча ознака як вчинення щодо малолітніх, так і неповнолітніх є своєрідним засобом диференціації кримінальної відповідальності, тому чинне кримінальне законодавство вимагає удосконалення та доповнення складів тих кримінальних правопорушень, які передбачають посягання на життя, здоров'я та недоторканість особи.

Особливу увагу хочемо звернути на ст. 126¹ КК, у якій встановлено кримінальну відповідальність за домашнє насильство, потерпілим від якого можуть визнаватися дійсні (колишні) члени сім'ї, у тому числі й неповнолітні особи. Проте з урахуванням особливої вразливості неповнолітніх, що істотно підвищує ступінь суспільної небезпечності такого діяння, було б доцільним, доповнити ст. 126¹ КК частиною другою і встановити відповідальність за «вчинення домашнього насильства щодо неповнолітнього» як більш небезпечного виду діяння і відповідно призначення у її санкції більш суворих видів та розмірів покарання порівняно з тими, які передбачені за вчинення основного складу кримінального правопорушення домашнього насильства.

Також ми неодноразово зазначали про доцільність реалізації положень Стамбульської конвенції та необхідності встановити кримінальну відповідальність за психічне насильство стосовно членів сім'ї, у тому числі й стосовно неповнолітніх у спеціальній нормі під назвою «жорстоке поводження у сім'ї» [8, с. 26; 9, с. 250; 12, с. 47].

Як відомо, критеріями криміналізації, якими керується законодавець при вирішенні питань про прийняття кримінальних нормативно-правових норм, котрі визначають кримінальну протиправність і караність діянь, є: 1) оцінка діяння як суспільно небезпечного; 2) визнання не тільки доцільності, але й необхідності боротьби з такими видами суспільно небезпечної поведінки заходами кримінально-правового впливу; 3) констатація збігу в оцінці конкретних видів поведінки як суспільно небезпечної і тому кримінально протиправної між законодавцем і правосвідомістю народу України [10, с. 258].

Безперечно, кримінально-правовій забороні підлягають (можуть підлягати) тільки ті діяння, які характеризуються підвищеною суспільною небезпечністю, тобто заподіюють істотну шкоду суспільним відносинам або створюють загрозу заподіяння їм такої шкоди.

На нашу думку, жорстоке поводження у сім'ї є однією з найбільш соціально небезпечною поведінкою її членів, особливо щодо дітей. Жорстоке поводження негативно впливає на суспільну свідомість, уповільнює соціально-економічний розвиток країни. Особливо глибокі наслідки жорстокого поводження є для неповнолітніх, адже внаслідок цього вони нерідко втрачають бажання навчатися та працювати, не прагнуть реалізувати себе як особистість, вважають безпідставним створювати сім'ю та народжувати дітей, можуть обирати незаконослухняну поведінку, вчиняти кримінальні правопорушення, що врешті-решт негативно впливає в цілому на соціально-економічний розвиток країни та суспільства.

На наше переконання, саме суспільна небезпечність і тяжкість наслідків жорстокого поводження в сім'ї є необхідними й достатніми для існування кримінально-правової заборони зазначеного діяння, оскільки воно може призвести до розпаду сім'ї, втечі дитини з дому та жебракуванню, вживанню алкоголю чи наркотичними речовинами, палінню, каліцтву, самогубству як неповнолітнього, так і дорослого члена родини. До того ж прояви жорстокого поводження, особливо, до дитини можуть супроводжувати її, усе життя, навіть, у дорослому житті нерідко саме таку поведінку вони обирають, але вже стосовно своїх власних дітей.

Отже, визнавши кримінально протиправним жорстоке поводження у сім'ї в окремій нормі Особливої частини КК, слід врахувати, що при такому насильстві кримінально правопорушному впливу підлягає саме сфера психіки людини. При психічному насильстві, яке реалізується шляхом погрози, воля потерпілого паралізується і внаслідок психічного насильства потерпілий або вчиняє дії, які відповідають інтересам суб'єкта кримінального правопорушення або взагалі утримується від небажаних для нього дій. Іноді злочинець застосує психічне насильство до потерпілого, бажаючи залякати його, викликати страх, погрожуючи вбивством [11, с. 61].

Тому пропонуємо «жорстоке поводження у сім'ї» викласти у такій редакції:

ст. 126² КК Жорстоке поводження в сім'ї

1. Систематичне приниження людської гідності, шантаж, примус до вчинення протиправних дій, які особа не бажає вчинити, поєднані з погрозою застосування будь-якого фізичного насильства щодо подружжя або іншого члена сім'ї, – карається.....

2. Ті самі дії, вчинені щодо неповнолітнього члена сім'ї або члена сім'ї похилого віку, – карається.....

Висновки. В цілому законодавець в більшості норм Особливої частини КК підкреслює важливість кримінально-правового захисту неповнолітніх, встановлюючи кримінальну відповідальність за посягання на їх життя або здоров'я та виділяє їх як самостійних потерпілих;

– деякі норми Особливої частини КК, що утворюють у поєднанні з основними складами відповідно кваліфіковані та особливо кваліфіковані склади кримінальних правопорушень проти здоров'я особи, не містять кваліфікуючих ознак за посягання на здоров'я неповнолітніх;

– в окремих кваліфікованих та особливо кваліфікованих складах кримінальних правопорушень законодавець виокремлює як кваліфікуючу ознаку лише вчинення стосовно малолітніх, залишаючи поза увагою вчинення їх стосовно неповнолітніх;

– потребує криміналізації вчинення такого суспільно небезпечного діяння як «жорстоке поводження у сім'ї», оскільки диференціювавши кримінальну відповідальність за вчинення психічного насильства в окремій нормі, це буде відповідати основним положенням Стамбульської конвенції щодо запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими негативними суспільно небезпечними явищами.

Запропоновані законодавчі новели будуть сприяти належній кримінально-правовій охороні неповнолітніх, захисту їх життя, здоров'я, недоторканості від суспільно небезпечних посягань та є необхідною умовою для сприятливого соціально-економічного й демографічного майбутнього нашої держави й суспільства, адже діти – це продовження України і наш обов'язок всебічно їх захистити.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. Женунтій, П. Зеленька Особливості кримінально-правової охорони здоров'я дітей на пострадянському просторі: порівняльно-правове дослідження. *Підприємництво. Господарство і Право*. 2018. № 12. С. 304-311.
2. Тіточка Т.І. Генеза кримінально-правового захисту прав неповнолітніх осіб в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 3. С. 168-172.

3. Бандурка І.О. Захист дитинства в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади : монографія, Харків: Золота миля, 2017. 432 с.
4. Белова О.І. Деякі аспекти дослідження об'єктивної сторони у злочинах, що скоюються проти неповнолітніх. Матеріали VI звіт. наук.– практ. конф. Кримського юридичного ін-ту Нац. ун-ту внутр. справ. Том 1. Сімферополь : Доля, 2004. С. 144-148.
5. Павлова Т.О. Охорона прав дітей та батьків від протиправних посягань кримінально-правовими засобами. *Наука і техніка сьогодні*. 2023. № 2(16). С. 11-23.
6. Товмазова Є. Окремі аспекти кримінально-правового захисту життя та здоров'я дітей за законодавством України та деяких зарубіжних країн. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 4. С. 144-145.
7. Плашовецький О.А. Поняття віку особи та його диференціація в кримінальному праві. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2013. Вип. 10. С. 389-392.
8. Панов М.І., Гальцова В.В. Проблеми кримінальної відповідальності за насильство в сім'ї. *Юридична Україна*. 2019. № 3. С. 19-28.
9. Гальцова В.В. Деякі аспекти імплементації положень Стамбульської конвенції в КК України та проблеми кримінальної відповідальності за домашнє насильство. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 249-252.
10. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. К. : Атака, 2005. 332 с.
11. Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. Х. : Вища шк., 1982. 160 с.
12. Гальцова В.В. Деякі міркування щодо удосконалення кримінального законодавства за посягання на здоров'я неповнолітніх. *Актуальні проблеми протидії злочинності і корупції* : збірник матеріалів Всеукраїнської наук.-практ. конф., 22 груд. 2023 р. Харків : Юрайт, 2023. С. 44-48.